

УДК 342.7

DOI 10.32755/sjlaw.2019.02.013

Рибкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9633-5811;

Самофалов Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9157-7435;

Олійник В. С.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5546-9613

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ: АНАЛІТИЧНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

У статті зроблено аналітично-правовий огляд механізму реалізації права кожного на освіту. Проаналізовано такі поняття, як “освіта” та “право на освіту”. Надано характеристику окремим положенням міжнародних актів, Конституції України, законам України, якими врегульовано механізм реалізації права на освіту. Сформульовано висновки, в яких визначено правовий аспект реалізації права на освіту, зазначено його подвійний зміст (може бути і правом, і обов’язком) та особливості правового регулювання на різних освітянських рівнях.

Ключові слова: освіта, право на освіту, дошкільна освіта; позашикільна освіта; загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; вища освіта.

Постановка проблеми. Освіта – це суспільно організований і нормований процес (і його результат) постійної передачі попередніми поколіннями наступним соціально значущого досвіду, який в онтогенетичному плані становлення особистості є її генетичною програмою і соціалізацією [1, с. 136]. В Україні вона розглядається як необхідний і визначальний фактор соціального та економічного розвитку суспільства і держави в цілому. Це пояснюється тим, що найвищу цінність і основний капітал у сучасному суспільстві згідно з чинною Конституцією України являє собою людина, яка володіє здібностями здійснювати пошук і освоювати нові знання, приймати обдумані і нестандартні рішення. Відповідно до

цього в Україні нормативно гарантується можливість отримання освіти і цей процес здійснюється шляхом надання людині і громадянину права на освіту. Міжнародним і українським законодавством право на освіту віднесено до фундаментальних прав людини. Право на освіту є складовою частиною права на отримання безперервної освіти, реалізація якого передбачається протягом усього життя людини. Упродовж цього в нашій державі постійно здійснюються організаційно-правові заходи стосовно вдосконалення процесу нормативно-правового забезпечення права на освіту. Саме аналізу механізму реалізації права на освіту, визначеного чинним законодавством України, й присвячена стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в юридичній науці право на освіту розглядається з різних точок зору. Так Ю. Мисюк висловлює авторський погляд на розуміння змісту принципу рівності права на освіту, проводить аналіз міжнародних актів, згідно з якими цей принцип знайшов своє відображення в українському законодавстві. Мельничук О. визначає місце права на освіту в комплексі прав людини і громадянина та розглядає його в контексті особливостей реалізації у суспільному житті. Кириченко Ю., досліджуючи конституційну практику нормативного регулювання права на освіту, провів порівняльно-правовий аналіз з аналогічними правовими актами європейських країн. Ортинська Н. у своїх роботах досліджувала особливості реалізації права на освіту особами підліткового віку. Бахрушин В. звертає увагу на необхідність введення в законодавство про освіту інноваційних підходів щодо реалізації права на освіту. Узагальнюючи вищевикладені позиції, можна стверджувати, що право на освіту є особливо значущим соціальним правом людини, для реалізації якого діє певний правовий механізм. Незважаючи на те, що правове забезпечення права на освіту знаходиться під постійною увагою як науковців, так і практичних працівників, автори цієї статті вважають за доцільне в контексті оновленого законодавства про освіту звернутися до аналізу деяких аспектів структури та змісту механізму правового регулювання права на освіту.

Мета статті. На основі дослідження змісту чинного законодавства про освіту проаналізувати особливості правого регулювання процесів, пов'язаних з реалізацією права на освіту в Україні та сформулювати авторські висновки стосовно цього питання.

Виклад основного матеріалу. У новітній період історії України право громадян на освіту врегульовується Конституцією України та окремими законами. Слід зазначити, що українське законодавство в напрямку забезпечення права на освіту створювалося із врахуванням вимог міжнародного права та практики його застосування. Виходячи з цього в Конституції України (ст. 53) встановлена вимога, яку ймовірноше всього було взято з “Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права”, прийнятого ООН у 1966 р., а саме: “Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об’єднаних Націй щодо підтримання миру” [2].

Крім того, в законодавстві про освіту враховано положення, які викладені у ч. 1 ст. 26 “Загальної декларації прав людини” (1948 р.), де зазначено, що кожна людина має право на освіту, освіта повинна бути безоплатною, хоча б в тому, що стосується початкової і загальної та ст. 14 Хартії Європейського Союзу про основні права (2000 р.), де вказано, що кожна людина має право на освіту, а також право на доступ до системи професійного навчання та підвищення кваліфікації. Такий підхід дає можливість безкоштовно отримувати обов’язкову освіту. До того ж з Хартії Європейського Союзу запозичено в національне законодавство принцип свободи створення освітніх закладів, а також право кожного визначати характер освіти незалежно від своїх релігійних, національних, ідеологічних та інших поглядів.

У сучасних геополітичних умовах формування єдиної Європи стала очевидною необхідність у зближенні освітніх стандартів і параметрів європейських країн за умови збереження високого рівня якості освіти. Так, спільна декларація міністрів освіти європейських країн, прийнята в Італії в м. Болонья 19 червня 1999 року (Болонська конвенція), ввела в дію систему легко зро-

зумілих академічних кваліфікацій; впроваджено Загальноєвропейський додаток до диплома про вищу освіту з метою сприяння працевлаштуванню європейських громадян і підвищення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти; проголошено перехід на дворівневу систему підготовки – бакалавр і магістр; введення системи кредитів за типом ЄКТС (європейська система залікових одиниць), що розглядається як засіб сприяння більшій мобільності студентів” [3]. У вересні 2003 р. Україна офіційно приєдналася до Болонської конвенції. У зв’язку з цим нині в нашій державі впроваджено такі рівні професійної освіти: середня професійна освіта; вища освіта – бакалаврат; вища освіта – магістратура; вища освіта – підготовка кадрів вищої кваліфікації.

Отже, міжнародні освітні стандарти, які викладені у вказаних вище правових актах, слугували становленню й розвитку правового простору для освіти в Україні та формуванню ефективного механізму реалізації права на освіту.

Відповідно до ст. 53 Конституції України, як уже зазначалося, кожен має право на освіту. В Основному законі поняття “кожен” визначає належність цього права як громадянам України, так і іноземцям, особам без громадянства незалежно від їх віку, расової належності, національності, статі, мови спілкування, походження та місця проживання, релігійних та інших переконань, участі в громадських організаціях. Реалізація права на освіту гарантується кожному і не може обмежуватися станом здоров’я, соціальним, майновим і посадовим становищем, наявністю судимості [4]. Цим забезпечується загальнодоступність і безкоштовність дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти як у державних навчальних закладах, так і навчальних закладах органів місцевого самоврядування, а також здійснюється сприяння розвитку чинних в Україні видів і рівнів освіти та впровадження в механізм реалізації цього процесу різних державних преференцій. Відповідно до ч. 3 ст. 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Отже, зміст конституційного права на освіту включає такі елементи, як право та гарантія на отримання освіти кожним, сво-

боду вибору отримання освіти, право на вільний вибір мови навчання та інше.

Право на освіту витікає також з положень Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про професійний розвиток працівників”, “Про загальну середню освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про мови” та інші.

Зазначені законодавчі акти встановлюють низку прав громадянам України у сфері освітянської діяльності. Так у преамбулі до закону “Про освіту” визначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [5]. У цьому ж законі зазначено, що одним з основних принципів державної політики і правового регулювання відносин у сфері освіти є забезпечення права кожної людини на освіту, неприпустимість дискримінації у сфері освіти. У розвиток права на отримання безкоштовної вищої освіти у контексті Закону України “Про вищу освіту” кожному гарантується здобуття на конкурсній основі вищої освіти в державних освітніх закладах безкоштовно в межах державних освітніх стандартів, якщо освіту такого рівня громадянин здобуває вперше. Другу і подальшу вищу освіту можна отримати на платній основі – як у державному, так і в недержавному навчальному закладі (ст. 4).

Слід, на нашу думку, зупинитися й на деяких перспективних положеннях, які витікають із Закону України “Про освіту”, прийнятого у 2017 році. Мова в першу чергу йде про отримання права кожного не на будь-яку, а винятково на якісну та доступну освіту. Передбачається створення цілісної системи забезпечення якості освіти, яка включає заходи, що мають здійснюватися на рівні окремих навчальних закладів, а також і зовнішнє забезпе-

чення якості оцінювання не тільки здобувачів, але й викладачів та закладів освіти. В майбутньому в освітньому полі України буде розвиватися неформальна та інформальна освіта. Є сподівання того, що останні можуть наблизити зміст освіти і методи навчання до інтересів та потреб конкретного здобувача. Передбачається також право здобувачів освіти на індивідуальну освітню траєкторію, яка забезпечуватиме можливість вільного вибору виду, форми та інтенсивності здобуття освіти, а також право на справедливе й об'єктивне оцінювання результатів навчання [6].

Отже, нормативне регулювання деяких сторін права на освіту та право на вищу освіту в Україні здійснюється окремими законами, які передбачають низку правових установлень, що стосуються різних видів та рівнів освіти, і спонукають як громадян, так і навчальні заклади використовувати традиційні та інноваційні форми отримання й надання освіти.

Статистика ринку праці України останніми роками засвідчує потребу у професійно підготовлених працівниках. Вирішення цієї проблеми, як показує практика попередніх десятиліть, залежить від добре організованої системи професійно-технічної освіти. Цей освітянський процес врегульовується Законами України «Про професійно-технічну освіту» та «Про професійний розвиток працівників». Перший закон передбачає регулювання безпервною системою професійної підготовки, яка наближує структуру професійної освіти до кадрових потреб у реальній економіці, враховуючи при цьому індивідуальні здібності та інтереси кожного здобувача. У напрямку професійного вдосконалення зайнятого на ринку праці населення ч. 1 ст. 2 Закону України «Про професійний розвиток працівників» визначено, що підвищення конкурентоспроможності працівників відповідно до суспільних потреб та сприяння роботодавцю в ефективному використанні праці забезпечується шляхом підвищення професійного рівня працівників. Фактично зазначені нормативні акти сприяють можливості побудови особистої кар'єрної траєкторії згідно з можливостями кожного працівника. Але на сьогодні спостерігається тенденція фінансування навчальних закладів професійного навчання з бюджетів органів місцевого самоврядування, що привело до їх (закладів) скорочення. На думку авторів,

такий стан може негативно відобразитися на системі професійно-технічного навчання та втрати кваліфікованих спеціалістів з різних галузей промисловості й сільського господарства.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про загальну середню освіту” держава створює гарантійні умови щодо реалізації права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти та створення належних умов для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб в умовах інклюзивного навчання й таке інше. У 2004 році Конституційний Суд України роз’яснив зміст таких положень як доступність та безоплатність освіти. Доступність освіти означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права. Безоплатність освіти як конституційна гарантія означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги, оскільки витрати на забезпечення навчально-виховного процесу здійснюються на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі [7].

Лева частка завдань щодо реалізації Закону України “Про загальну середню освіту” покладається на органи виконавчої влади місцевого рівня та на органи місцевого самоврядування. На місцевому виконавчому рівні здійснюються такі заходи: забезпечення необхідних умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти та виконання державних гарантій права щодо отримання необхідного рівня середньої освіти в загальноосвітніх закладах; здійснення заходів щодо підтримання освіти шляхом надання субвенцій з місцевих бюджетів тощо. До повноважень органів місцевого самоврядування у сфері освіти віднесена організація загальнодоступного і безкоштовного отримання освіти в закладах, що знаходяться у сфері їх управління.

Отже, право на загальну середню освіту реалізується шляхом створення державними органами всіх рівнів та органами місцевого самоврядування відповідних соціально-економічних умов для його отримання, розширення можливостей задовольняти потреби людини в отриманні освіти різних рівнів. Цим законом передбачається можливість отримання загальної, професійної,

додаткової освіти та можливість реалізації права на освіту протягом усього життя (безперервна освіта).

В Україні діє механізм надання освітніх послуг дитині, яка не досягла шкільного віку. Цей процес врегульовано Законом України “Про дошкільну освіту”. Ключовим завданням останнього є забезпечення права дитини, в тому числі дитини з особливими освітніми потребами, на доступність і безоплатність здобуття дошкільної освіти. Слід зазначити, що дошкільна освіта є обов’язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні (ч. 1, ст. 4). Визначені в законі вікова періодизація (ч. 4 ст. 4), система дошкільної освіти (ст. 5), принципи (ст. 6) та завдання (ст. 7) створюють усі можливості для виховання та дошкільного навчання дитини. Здобуття дошкільної освіти здійснюється в закладах дошкільної освіти як державного, так і комунального підпорядкування [8].

Позашкільна освіта надається всім особам відповідно до їх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів у закладах позашкільної освіти, які утворені відповідно до Закону України “Про позашкільну освіту”. Вона є складовою системи безперервної освіти в Україні. Позашкільна освіта здійснюється диференційовано залежно від індивідуального вибору вихованців, учнів і слухачів (ст. 18).

Отже, механізм правового регулювання дошкільного та позашкільної освіти дозволяє реалізувати відповідний стандарт освіти та створювати правові підвалини здобуття права на освіту на певних освітянських рівнях.

Проаналізувавши у статті окремі положення міжнародних та українських правових актів, які врегульовують механізм реалізації права на освіту, слід зауважити, що він (механізм) створює можливість щодо отримання освіти всіма, хто має на це бажання з урахуванням їх релігійних або ідеологічних переконань, сприяє вільному вибору закладу, що здійснює освітню діяльність, забезпечує свободу вибору програми, педагогічних і академічних методів, способів, форм, мови навчання, уможливує право на освіту на різних рівнях.

Висновки. По-перше, право на освіту – це регламентований нормами права процес, що дає кожному можливість реалізації суб’єктивного права у сфері освіти, а також захист цього права від будь-яких посягань.

По-друге, правовий аспект регулювання права на освіту забезпечується низкою як міжнародних актів, визнаних Україною, так і законодавчими актами, прийнятими Верховною Радою України, причому норми останніх створюють механізм безперервного отримання права на освіту на всіх освітніх рівнях.

По-третє, право на освіту представлено переліком відносно самостійних прав і свобод, а на певних рівнях освіти одночасно є і правом, і обов'язком кожного щодо отримання освіти.

По-четверте, реалізація права на освіту, на нашу думку, відповідає сучасним потребам українських громадян і українського суспільства, і цей процес постійною коригується державою. Підтвердженням цьому є прийняття у 2017 році нового Закону України "Про освіту". Крім того, до інших нормативних актів подібного спрямування вносяться Верховною Радою України суттєві зміни та доповнення.

Список використаних джерел

1. Зайченко І. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ, 2008. 528 с.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ ООН від 16.12.1966 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 10.05.2019).
3. Європейський простір у сфері вищої освіти: декларація міністрів освіти Європи від 19.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 30.06.2019).
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
6. Бахрушин В. Новий закон про освіту: що він нам дає? *Українська правда*. 2017. 05 лип. (№186). С. 3.
7. Судова справа № 1-4/2004: рішення Конституційного Суду від 04.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 22.05.2019).
8. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49. Ст. 259.

Rebkalo M., Samofalov L., Oliinyk V.

IMPLEMENTATION FEATURES OF THE RIGHT TO EDUCATION IN UKRAINE: ANALYTICAL AND LEGAL REVIEW

The article addresses to the issues of implementation of the citizens` rights to education in Ukraine. It is noted that Ukrainian legislation aimed at ensuring the

right to education is created considering international standards. The last standards are defined in international acts recognized by Ukraine. They contributed to the formation and development of the legal space in Ukraine and the formation of general principles for the realization of the right to education. The article states that the current legislation of Ukraine ensures the availability and free preschool, general secondary, vocational and higher education. It is carried out both in state educational institutions and educational institutions of local self-government bodies. Ukrainian legislation promotes the development of different types and levels of education. The right to education is implemented by the system of state guarantees for education. The article analyzes such concepts as education and the right to education. As a result, a number of rights and freedoms have been established for citizens in the field of educational activity. The basic principles of legal regulation in the sphere of education are analyzed: the provision of the right of every person to education; the inadmissibility of discrimination in education; free general secondary education and higher education; a competitive approach to higher education in public educational institutions. Some perspectives of the right to education in the context of the new Law of Ukraine "On Education" are considered. The emergence of such types as informal and informal education is expected. There are expectations that the latter can bring the content of education and teaching methods closer to the interests and needs of a particular applicant. It also provides for the right of applicants for education to an individual educational trajectory, which will ensure the freedom to choose the type, form and intensity of education, as well as the right to a fair and objective assessment of learning outcomes.

Key words: education, right to education, pre-school education; out-of-school education; secondary education; vocational education; Higher Education.

References

1. Zaichenko, I. V. (2008), *Pedagogy: Education of Ukraine*, CST, Kyiv.
2. United Nations, (1996), *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*: international document, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/> (accessed at: 10.05.2019).
3. Italy, Bologna, (1999), *European Space in Higher Education*: Declaration, Conference of Ministers of Education of Europe, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/> (accessed at: 30.06.2019).
4. Ukraine, (1996), *Constitution*: Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
5. Ukraine, (2017), *On education*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Bakhrushin, V. (2017), "A New Law on Education: What Does it Give us?", *Ukrainian Pravda*, No. 186, PP. 3.
7. Ukraine, (2004), *Court case No. 1-4/2004*: Decision, Constitutional Court, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/> (accessed at: 22.05.2019).
8. Ukraine, (2001), *On pre-school education*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.